

۱۰ ۵۲۲۰

دانشگاه پیام نور

مرکز تبریز

دانشگاه پیام نور - کتابخانه مرکزی	
بخش نشریات	
شماره ثبت	PIR
شماره ثبت کتاب	۴۴۸
شماره ثبت نویسنده	۸۶/۲۶

دانشکده علوم انسانی

گروه زبان و ادبیات فارسی

عنوان پایان نامه :

تجلی انسان آرمانی در بوستان سعدی

پایان نامه :

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد
در رشته زبان و ادبیات فارسی

ارائه دهنده :

محمد علیدوست

استاد راهنما :

دکتر احمد محمدی

استاد مشاور :

دکتر میرنعمت الله موسوی

۱۰۵۳۲۵

آبان ماه ۱۳۸۵

اطلاعات آبان ماه ۱۳۸۵

۱۳۸۵ / ۱۲ / ۱۳

دانشگاه پیام نور
پوی
باسم تعالی

تاریخ .....
شماره .....
پوست .....

تصویب نامه پایان نامه

پایان نامه تحت عنوان: تجلی انسان آرمانی در بوستان سعدی.

تهیه و به هیأت داوران ارائه گردیده است مورد تأیید می باشد. که توسط محمد علیدوست

نمبره: - ۱۹۱ / نور / ۳۶۵ درجه ارزشیابی: عالی تاریخ دفاع: ۸۵/۰۸/۲۴

اعضای هیأت داوران:

نام و نام خانوادگی	هیأت داوران	مرتبه علمی	امضاء
۱- دکتر احمد محمدی	استاد راهنما	استادیار	
۲- دکتر میرنعمت اله موسوی	استاد راهنمای همکار یا مشاور	استادیار	
۳- دکتر احمد گلی	استاد ممتحن	استادیار	
۴- دکتر میرنعمت اله موسوی	نماینده گروه آموزشی	استادیار	

(نمونه تصویب نامه پایان نامه)

با سپاسی از:

من لرشکر المخلوق، لرشکر الخالق

خداوند متعال را سپاس می‌گوییم که مرا مورد لطف خود قرار داد تا این مرحله از تحصیل را به اتمام برسانم. بر خود لازم می‌دانم از همه عزیزانی که بدون مساعدت و یاری‌شان، تدوین این اثر میسر نمی‌شد، قدردانی و تشکر نمایم:

جناب آقای دکتر محمدی استاد ارجمند راهنما که با راهنمایی‌های علمی ارزنده و دلسوزانه خود مرا در تهیه این اثر یاری نمودند؛

جناب آقای دکتر موسوی، استاد ارجمند مشاور که با دقت نظر و حوصله علمی خود نکات ارزشمندی را به من متذکر شدند؛

نیز از همکاری صمیمانه مسئولین کتابخانه و تمام کسانی که مرا در تهیه این اثر یاری نمودند.

برای همه‌ی این عزیزان از درگاه خداوند متعال سلامت، سعادت و بهروزی مسألت دارم.

تقدیم به:

پدر و مادر عزیزم

***

همسر فداکار و مهربانم

که محبت‌ها و حمایت‌هایشان موجبات آرامش روحی

مرا در امر تحصیل فراهم ساخت.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	چکیده
۲	مقدمه
فصل اول - انسان کامل از منظر ادیان، حکما، عرفا، مکاتب و روان شناسان	
بخش اول: انسان در آینه شاخص‌ها	
۸	انسان در آینه شاخص‌ها
۹	عناوین انسان آرمانی در ادیان آسمانی
۱۰	سابقه طرح بحث انسان کامل در اسلام
۱۲	ترسیم سیمای انسان آرمانی از منظر قرآن
۱۴	جمع بندی
۱۵	تحلیل
بخش دوم: انسان آرمانی از دیدگاه مکاتب مختلف	
۱۷	تصویر انسان آرمانی از دیدگاه مکاتب مختلف
۱۷	الف) مکتب عقل
۱۷	ب) مکتب عشق
۱۸	ج) مکتب قدرت
۱۸	د) مکتب ضعف
۱۹	ه) مکتب محبت (معرفت)
۱۹	و) مکتب اگزستانسیالیسم
۱۹	ز) مکتب برخورداری

۲۰	جمع بندی
۲۱	تحلیل

بخش سوم: روان شناسان و انسان آرمانی

۲۳	روان شناسان و انسان آرمانی
۲۳	آلپورت
۲۳	راجرز
۲۴	فروم
۲۴	مزلو
۲۵	فرانکل
۲۵	پرلز
۲۶	جمع بندی
۲۷	تحلیل
۲۸	پی نوشت فصل اول

فصل دوم - نظری اجمالی بر زندگی و آثار سعدی

بخش اول: احوال سعدی

۳۲	احوال سعدی
۳۳	الف) ولادت
۳۳	ب) سعدی از منظر صاحب نظران
۳۳	قاسم غنی
۳۴	علی دشتی
۳۵	ادوارد براون
۳۶	هانری ماسه
۳۶	عبدالحسین زرین کوب

بخش دوم: آثار سعدی

۴۰	آثار سعدی
۴۱	بوستان شناسی
۴۲	انسان آرمانی در بوستان
۴۳	جمع بندی

- ۴۴ تحلیل <
- ۴۶ پی نوشت فصل دوم <

فصل سوم - سعدی و تبیین صفات انسان آرمانی

بخش اول : صفات و ویژگی‌های انسان آرمانی از دید بوستان

- ۴۹ سعدی و انسان آرمانی <
- ۵۰ صفات و ویژگی‌های انسان آرمانی از دید بوستان <
- ۵۲ جدول تقسیم بندی صفات <

بخش دوم :

- الف) حوزه اخلاق اجتماعی <
- ۵۴ تشبیه به صفات انسانی <
- ۵۵ انتشار نام نیکان <
- ۵۶ انفاق و ایثار <
- ۵۷ بخشش و کرم <
- ۵۸ بخشندگی و عطا <
- ۶۰ پرهیز از بدگویی ، عیب جویی و غیبت <
- ۶۳ پرهیز از عادات زشت <
- ۶۳ پرهیز از غرور و ریا <
- ۶۵ تأمل در انتقام <
- ۶۶ توجه به بازتاب عمل <
- ۶۷ جوانمردی و مروت <
- ۶۸ خدمت به مردم و زبردستان <
- ۷۰ دلنوازی <
- ۷۱ ذکر خیر دیگران <
- ۷۴ صدق در محبت <
- ۷۶ صلح طلبی <
- ۷۸ عدالت <
- ۸۱ فروتنی و تواضع <
- ۸۴ مواظب دشمن بودن و مقابله بمثل <

۸۷	پی نوشت حوزه اخلاق اجتماعی
	ب) حوزه اخلاق فردی
۹۳	آزادگی و عزت نفس
۹۴	تلاش و دوری از تن پروری
۹۶	سکوت و خاموشی
۹۸	شکیبایی و بردباری
۹۹	غنیمت شمردن عمر
۱۰۳	قناعت و پرهیز از حرص و آز
۱۰۶	پی نوشت اخلاق فردی
	ج) حوزه اخلاق عرفانی
۱۰۹	اخلاص
۱۱۱	اطاعت از خدا و اظهار عجز به او
۱۱۴	توکل بر خدا
۱۱۶	شب زنده داری
۱۱۸	شکرگزاری
۱۲۱	رضایت به رضای الهی
۱۲۴	پی نوشت حوزه اخلاق عرفانی
۱۲۷	نتیجه گیری
۱۲۹	منابع و مأخذ

چکیده

از قرن‌ها پیش اندیشمندان و صاحب‌نظران در پی ترسیم این حقیقت بوده‌اند که انسان آرمانی کیست و چه ویژگی‌هایی می‌تواند داشته باشد. مبنای این نکته آن است که انسان‌ها همواره در پی ایده‌آل‌ها و آرمان‌ها و کمالات واقعی‌اند و از جمله مصادیق ایده‌آل و کمال «انسان آرمانی» است یعنی همان که صاحب‌نظران و اندیشمندان در پی بیان ویژگی‌های آن می‌باشند. شیخ مصلح الدین سعدی بدون تردید جامع‌ترین و اساسی‌ترین گفتنی‌ها را در این خصوص در بوستان آورده است. از دیدگاه این شاعر بزرگ انسان آرمانی کسی است که در سه حوزه اخلاق فردی، اخلاق عرفانی و اخلاق اجتماعی کارنامه‌ی ایده‌آلی داشته باشد. با بررسی در بوستان و در یک چشم انداز همه جانبه بیش از سی ویژگی در این زمینه‌ها می‌توان پیدا نمود که پس از تفکیک، می‌توان بیش از نیمی از این ویژگی‌ها را در حوزه اخلاق اجتماعی قرار داد و مابقی را در حوزه اخلاق فردی و عرفانی گنجانند. این امر غلبه بعد اجتماعی انسان آرمانی را از منظر سعدی بر سایر ابعاد، نشان می‌دهد. بنابراین بوستان سعدی آینه تمام نمای اندیشه‌ای است که محور آن اخلاق اجتماعی است.

واژه‌های کلیدی: آرمان و ایده‌آل، انسان آرمانی، اخلاق عرفانی، اخلاق اجتماعی، اخلاق فردی و ...

مقدمه

در نهاد هر موجود ، سیر و سلوک به سوی بهترین حال به ودیعت نهاده شده است و رسیدن به آن هدف والای آفرینش می باشد «هر موجودی به حسب مرتبه وجودی و توانمندی و استعداد ذاتی که در وی هست، شیفته و شیدای مرتبه‌ای از کمال است که استعداد آن را در نهاد دارد. پس به سوی آن رهسپار است و چون به آن مرتبه از کمال برسد استحقاق و استعداد بیش تر و برتر پیدا می کند و خواستار مرتبه کمال بالاتر و عاشق و دوستدار مرحله و مقامی برتر و والاتر می گردد.»^۱

سخن در خصوص «انسان ایده آل» و «انسان کامل» و واژه هایی از این دست ، سابقه ای کهن دارد و هر کس به فراخور اندیشه و علاقه خود به آن پرداخته ، تا آن جا که مکتب های فکری و نحله های گونه گونی در این زمینه شکل گرفته است. اما آنچه محرک و انگیزه این حرکتهاست ، نیاز به انسان کامل و انسان ایده آل است. به عبارت دیگر نیاز انسان ها به ظهور یک انسان کامل ، آن ها را وادار کرده تا خصوصیات یک انسان آرمانی را ترسیم کنند. در حقیقت می توان مدعی شد که نیاز انسان ها به هم زیستی با انسان ایده آل و در نهایت جامعه ای دور از زر و زور و تزویر آن ها را وارد کرده تا ویژگی های یک انسان کامل را در آینه آرزوها و در خامه مکتب فکری خود ترسیم کنند.

براین اساس می توان ارائه شاخص ها و ترسیم ابعاد وجودی یک انسان کامل را نوعی واکنش در برابر بازار پر رونق زر و زور و نیرنگ عنوان کرد.

جدای از قبول یا عدم قبول این نکته ظهور انسان هایی کامل و در نهایت جامعه ای تهی از هرگونه صفات غیرفطری ، ایده آل همه کسانی است که جویبار صداقت ، فطرت و یکرنگی در سرزمین جانشان جریان دارد. در این میان هر اندیشمند و هر مکتب فکری برای ترسیم انسان ایده آل ، بر نیرویی از نیروهای انسان (به معنای موجودی که دارای جمیع گرایش ها و قدرت هاست) تکیه دارد.

«برخی متفکران ، بر نیروی فکر و اندیشه آدمی ، تمرکز دارند و همین نیرو را وجه تمایز آدمی از سایر حیوانات می‌دانند. جمله معروف دکارت ، فیلسوف فرانسوی بیانگر این موضوع است : «من فکر می‌کنم ، پس هستم.» این مطلب ، اصالت بعد فکری انسان را در سازندگی شخصیت او گوشزد می‌کند و یادآور نظر مولوی عارف و شاعر قرن هفتم است :

ای برادر تو همه اندیشه‌ای
مابقی خود استخوان و ریشه‌ای
گر گل است ، اندیشه تو ، گلشنی
ور بود خاری تو هیمة گلخنی

متفکرانی نظیر «بنیامین فرانکلین» «انسان را حیوان ابزار ساز» ، معرفی کرده‌اند. نیز عبارت منسوب به آندره ژید نویسنده فرانسوی که می‌گوید : «من احساس می‌کنم ، پس وجود دارم» و یا سخن «آلبر کامو» نویسنده و متفکر فرانسوی : «من طغیان می‌کنم ، پس هستم» ؛ گویای این است که از دیدگاه این دو شخصیت ، «احساس» و «طغیان و سرکشی» نموده‌های اصلی منش آدمی هستند. عده‌ای نیز انسان را در حدی که بتواند اندیشه‌های خود را عملی کند و به عبارتی عملگرا باشد ، معرفی می‌کنند ؛ چنان که سارتر ، نویسنده معاصر فرانسوی می‌گوید : «آدمی چیزی جز عمل نیست. بشر وجود ندارد ، مگر در حدی که طرح های خود را تحقق بخشد. بنابراین انسان جز یک سلسله عمل و اقدام نیست. در آدمی انبوهی از استعدادها ، ذوق ها ، امکان های به کار نیفتاده و ماندنی وجود دارند که ارزش زندگی او بسته به آن هاست»^۲.

روان شناسان از منظر بررسی صفات روحی و روانی انسان معتقدند که انسان کامل و ایده آل ، انسانی است که هنجارهای روحی و روانی را رعایت کند. از این رهگذر پی می‌بریم که انسان ایده آل از منظر آنان انسانی است که ناهنجاری‌های روحی و روانی را در حرکات روزمره خویش راه ندهد. همین نکته و ایده را می‌توان مبنای مکاتب فکری قلمداد کرد ؛ چنان که در متن به این نکات پرداخته‌ایم انسان ایده آل از منظر اندیشمندان اسلامی نیز انسانی است که بر مشی فطرت است. شعرا و نویسندگان نیز از منظر خاص هنری و فکری به ترسیم انسان کامل پرداخته و ایده خود را در این جهت در آهنگ نثر موزون خویش

طنین انداز کرده‌اند. در میان شعرا، سعدی در تصویرپردازی انسان کامل گوی سبقت از دیگران ربوده است. وی به دلیل همزیستی طولانی مدتی که با اجتماع و با افراد داشته، بخوبی توانسته است ویژگی‌های انسان کامل را در سه بعد اخلاق عرفانی (ارتباط انسان با خدا)، اخلاق فردی (ارتباط انسان با خود) و اخلاق اجتماعی (ارتباط انسان با خلق) تبیین و تفسیر کند و در هر سه حوزه ویژگی‌هایی را جای دهد.

آنچه مبنای این پایان نامه را تشکیل می‌دهد بررسی ویژگی‌های انسان کامل در همین سه حوزه در بوستان سعدی است. از نظر سعدی شناسان، بوستان دنیای ایده‌ال سعدی است و گلستان دنیای واقعی او؛ به عبارتی بوستان او مجموعه «بایدهاست» و گلستانش گلزار «هست‌ها».

نگارنده بیان دو نکته را در این مقدمه لازم می‌داند:

اول: در خصوص آثار سعدی و مشخصاً بوستان او نسخه‌های متعددی وجود دارد و ابیات موجود در متن این نسخ در مقایسه با یکدیگر خالی از اختلاف نیستند از دیدگاه نگارنده نسخه مصحح استاد دکتر غلامحسین یوسفی؛ چاپ پنجم؛ انتشارات خوارزمی؛ بر سایر نسخه‌ها مزیت دارد؛ زیرا این نسخه در بردارنده اختلافات سایر نسخ موجود می‌باشد و مصحح فاضل با توضیح برخی واژه‌ها و عبارات خوانندگان را در راه‌یابی به منظور واقعی سعدی راهنمایی کرده است. براین اساس نسخه انتخابی ما در این پایان‌نامه نسخه مزبور می‌باشد.

دوم: از استاد محترم راهنما جناب آقای دکتر احمد محمدی و همچنین استاد محترم مشاور جناب آقای دکتر میرنعمت الله موسوی که نگارنده را در تدوین این پایان‌نامه با عنوان «تجلی انسان آرمانی در بوستان سعدی» دلالت و راهنمایی فرمودند و موجب آن گردیدند تا این جانب با بخشی از اندیشه‌های سعدی آشنا شوم و ایده‌های این شاعر ارزشمند را در خصوص انسان آرمانی بررسی و تبیین نمایم؛ کمال سپاس و تشکر را دارم.

* * *

مباحث کلی این پایان نامه به شرح ذیل است :

— انسان کامل از منظر ادیان ، حکما ، عرفا ، مکاتب و روان شناسان ؛

— سعدی از دیدگاه سعدی شناسان ؛

— سعدی و تبیین صفات انسان آرمانی.

فصل اول :

انسان کامل از منظر ادیان، حکما، عرفا، مکاتب و روان شناسان

بخش اول : انسان در آینه شاخص‌ها

بخش دوم : انسان آرمانی از دیدگاه مکاتب مختلف

بخش سوم : روان شناسان و انسان آرمانی

بخش اول :

- انسان در آینه شاخص‌ها
- عناوین انسان آرمانی در ادیان آسمانی
- سابقه طرح بحث انسان کامل در عرصه ادبیات عرفانی
- ترسیم سیمای انسان آرمانی از منظر قرآن
- جمع بندی
- تحلیل

انسان در آینه شاخص‌ها (از منظر حکما ، اندیشمندان و ادیان)

در جهت ترسیم سیمای انسان آرمانی ، لازم است قبل از هر چیز انسان ، ویژگی‌های کلی و شاخص‌های وجودی او ترسیم گردد.

در تعریف شاخص‌های وجودی انسان دیدگاه‌های مختلفی ارائه شده است :

الکسیس کارل^۱ می‌گوید: «انسان از جهات مختلف مورد بررسی است ؛ پیکری است که کالبد شناسان آن را می‌شکافند. نفسی است که روان‌شناسان و روحانیون آن را بررسی می‌نمایند. اجتماع شگفت‌انگیزی از سلول‌ها و مایعات است که فیزیولوژیست‌ها قوانین همبستگی او را مطالعه می‌نمایند. موجودی است که هریک از ما با درون‌نگری به آن برخورد می‌کنیم. بالاخره او ترکیبی از اندام‌ها و نفس عاقله است که در بستر زمان کشانده می‌شود».^۲

ادیان الهی از منظری خاص به انسان نگریسته‌اند ، منظری که ارتباط متقابل انسان با خدا ، آن را معنا و مفهوم می‌بخشد. هر چند این جسم کوچک از لحاظ جسمانی و بعد طبیعی در برابر جهان طبیعت ، بی‌نهایت کوچک و ناچیز است ؛ چنان‌که بیش‌تر حیوانات و پرندگان ، حتی حشرات ضعیف‌الجثه‌ای نظیر پشه و پروانه ، در حد خود قدرت بدنی و نیروی پایداریشان در برابر گرما ، سرما ، باد ، باران ، گرسنگی ، تشنگی و ... بمراتب از انسان بیش‌تر است.

از منظر ادیان الهی ، انسان نماینده‌ی خدا ، جانشین وی ، همانند وی ، امانتدار او و مسجود فرشتگان است و تمام هستی ، برّ و بحر ، زمین و آسمان همه مسخر اراده و علم و تکنیک اوست. با صفاتی همچون آگاهی ، اراده ، آرمان‌خواهی و آفرینندگی که سیر رشد او از «من» مادی شروع می‌شود و تا عالم ملک و ملکوت ادامه دارد.

عناوین انسان آرمانی در ادیان آسمانی

حکمای یونان نیز در مورد انسان و تکامل وی نظراتی دارند از جمله افلاطون ، معتقد است :

«روح انسان پیش از حلول در بدن و ورود به دنیای مجازی ، در عالم مجردات و معقولات بوده و حقایق را درک کرده است. از جمله حقیقت زیبایی و حسن مطلق یعنی خیر را بی پرده و حجاب دیده است. پس در این دنیا ، چون حسن ظاهری و نسبی و مجازی را می‌بیند ، از آن زیبایی که پیش از این درک کرده ، یاد می‌کند ، هم غم هجران به او دست می‌دهد و هم هوای عشق او را برمی‌دارد ، فریفتهٔ جمال می‌شود و همانند مرغی که در قفس است ، می‌خواهد به سوی او پرواز کند».^۳

هرکدام از ادیان برای پیروان خود و کل مردم جهان ، الگوهایی را از انسان آرمانی و کامل ارائه داده‌اند تا به این طریق ثمره و تجسم تمامی تعالیم آن مکتب و دین را در قالب خاکی و فرشی ، جلوه دهند. خدایان اسطوره‌ای یا انسان واره‌های مقدس ، قهرمانان رویین تن و جهان پهلوانان داستان‌های اساطیری و حماسه‌های ملی کشورهای باستانی «انسان قدیم» در آیین مانی و «انسان اول» در کیش مزدک «مسیح» در عیسویت و «انسان کامل» - پیامبر اکرم (ص) - در اسلام و شخصیت‌هایی با عناوین «قطب» ، «ولی» و ... در تصوف اسلامی و «مرد برتر» در مکتب فلسفی نیچه از آن جمله‌اند.

«اعتقاد به ظهور مصلح و منجی موعود که با آمدنش عصر روشن حکومت توحید و دوران طلایی تکامل عقول ، فرا می‌رسد و بیدادگری ، تباهی ، فساد و نامردمی ریشه کن و عدل ، آرامش ، صفا و مردمی جهانگیر می‌شود ؛ ظهور چهره‌هایی نظیر «سوشیانت» در آیین زردشت «الیاس» در یهود و «مسیح» در عیسویت و «مهدی موعود» در دین اسلام گویای توجهی است که جوامع پیشرفته به انسان آرمانی دارند و این توجه ، خود مایهٔ امید و انگیزه پایداری آنان در برابر ناملازمات وضع موجود و عامل تکاپو در نیل به آینده‌ای مطلوب و دستیابی به نظام حکومتی عدالت گستر و اجتماعی ایده‌آل می‌باشد».^۴

سابقه طرح بحث انسان کامل در عرصه ادبیات عرفانی

طرح بحث «انسان کامل» و سابقه کاربرد این اصطلاح، به گذشته‌های نسبتاً دور تعلق دارد. ظاهراً محی الدین عربی نخستین کسی است که در عرفان اسلامی برای ارائه الگوی کمال بلوغ بشری، در نخستین فصل از کتاب فصوص الحکم خود عنوان «انسان کامل» را به کار برده است.

عزیزالدین نسفی در نیمه دوم قرن هفتم نخستین مؤلف جهان اسلام است که نام «انسان کامل» را بر مجموعه رساله‌های بیست و یک گانه خود نهاده است و به نظر می‌رسد او اولین کسی باشد که به طور مستقل در تعریف و توصیف خصوصیات انسان کامل در تمدن اسلامی اثری مستقل پرداخته باشد. پس از نسفی، عبدالکریم جیلانی عنوان «الانسان الکامل» را برای نام کتاب ارزنده خود در انسان شناسی عرفانی برگزیده است. «پس از نسفی و جیلانی، شمس تبریزی که معاصر محی الدین عربی بوده و با او ملاقات و گفت و گو داشته است، از جمله معماران بزرگ نظریه انسان کامل در ایران و در زبان فارسی به شمار می‌رود. او به مسأله انسان و امکان رشد شخصیت به معنای امروزی در روان شناسی شخصیت نزدیک می‌شود. شمس، اصطلاح انسان کامل را به طور مستقل به کار نمی‌برد، لیکن از اصطلاحات شیخ کامل، ولی، خاصان خدا استفاده نموده است. این تصویر بعداً در آثار مولانا جلال الدین و سایر عرفایی که خط فکری او را تعقیب می‌کنند، مشاهده می‌شود. به طور کلی والایی، کمال و جامعیت انسان کامل در فرهنگ اسلامی و از جمله در آثار عرفانی آن، به قدرت‌های روانی و مکارم اخلاقی وابسته است که سازنده ابعاد گسترده شخصیت چنین انسانی هستند و به واسطه به فعل رسیدن این قدرت‌ها و تجلی این فضایل در وجود اوست که انسان کامل یا آرمانی تحقق می‌یابد.»^۵

بی‌مناسبت نیست که در میان خیل نظرات عارفان و اندیشمندان اسلامی در زمینه انسان کامل به سه

مورد اشاره کنیم:

عطار :

به عقیده عطار انسان آرمانی و کامل که نایب خدا و مظهر کمال حق در این جهان است برای آن که مرتبه واقعی خود را کسب کند ، باید مراحل مختلف را طی کند. « از محسوس و موهوم که دنیای شهوت و هواست در گذرد ، معقول و معلوم را که سرمایه جاه و غرور است پشت سرگذارد و از معدوم و فانی که مایه فریب و گمراهی است ، چشم فرو پوشد تا به توحید واقعی که مقام فنا است ، برسد و شایسته مظهریت و خلافت حق شود این راه دشوار پر خطر از میان هفت وادی که طلب ، عشق ، معرفت، استغنا ، توحید ، حیرت و فقر است ، می گذرد و در مرحله آخر که مقام فنا پیش می آید طالب ، خویشان را فانی می بیند و همه حق می شود از فنای خویش به لقای حق می رسد و به کمال دست می یابد».^۶

حافظ :

با مطالعه در دیوان حافظ نیز می توان زیباترین و والاترین صفات را مربوط به شخصی دانست به نام «رند». حافظ همه آرزوهای خود را که می خواهد آزاده و بی قید و وارسته و ملامتی باشد در شخصیت ملامتی و قلندر وار او باز می آفریند. «حافظ از آن جا که می خواهد اهل تساهل و توکل ، اهل ظرافت و زیبایی های زندگی ، اهل نیاز و شکسته دلی در برابر خداوند و از همه مهم تر اهل عشق باشد ، رند را نیز با همین صفات می سازد. رند او همچون خود او نظر باز و نکته گو و بیزار از زهد و ریا و منکر طمطراق دروغین نام و ننگ و صلاح و تقوای مصلحتی و جاه و مقام بی اعتبار دنیوی است.

در یک کلام حافظ در جامه رند و رندی شخصیتی می سازد پادزهر ریو ، ریا و سراپا امیدوار و پاک باز، عشق اندیش و جسور اندیش و نه زبون اندیش».^۷

عزیزالدین نسفی :

باید به این نکته توجه داشت که در منابع عرفانی ، انسان کامل ، همان انسان آرمانی است با رنگ و بوی اخلاق عرفانی بیش تر. نسفی معتقد است :